

Ivanov Denys,
Doktor prawa, analityk informacji międzynarodowej,
Adiunkt w Katedrze stosunków
międzynarodowych
Ukraińsko-Polskiej Szkoły Wyższej
„Centralny Europejski Uniwersytet” (Kijów, Ukraina)
Email: o.stadnichenko@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-2246-2404

Denys Ivanov,
Candidate of Law Science, Foreign Affairs Analyst,
Associate Professor in the Department
of International relations
at Ukrainian-Polish High School
“Central European University” (Kyiv, Ukraine)
Email: o.stadnichenko@kubg.edu.ua
ORCID iD 0000-0002-2246-2404

УДК 316.77

DOI: 10.28925/2524-2644.2019.2.10

KULMINACYJNY MOMENT WALKI O RZĄD DUSZ. UJĘCIE SEMIOTYCZNE ZAGADNIENŃ TOŻSAMOŚCIOWYCH ORAZ KWESTII PODZIAŁU NA «MY — ONI»

CULMINATING MOMENT OF THE “STRUGGLE FOR SOULS”. SEMIOTIC APPROACH TO IDENTITY ISSUES AND TO BREAKDOWN ON “WE — OTHERS”

Celem artykułu jest przedstawienie mechanizmów prowadzenia polityki tożsamościowej oraz jej metajęzyka na podstawie poszczególnych wydarzeń asymetrycznego konfliktu, znanego jako walka o rząd dusz. W celu opisanego ciągu wydarzeń konfliktu wykorzystane są metody historyczne, dla wyjaśnienia poszczególnych informacji wykorzystane dane statystyczne o ludności państwa, kwestiach tożsamościowych, wyznaniowych, o członkostwie w Polskiej Partii Robotniczej. Zastosowano też metodę analizy treści w stosunku do przemówień decydentów, analizy tekstów, oraz propagandowej kroniki filmowej. Dla celów ujawnienia komunikatów na poziomie metajęzyka oraz wytłumaczenia znaczenia poszczególnych działań stron konfliktu stosowane są: metoda interpretacji oraz metoda analizy wydarzeń. W artykule przedstawiona została chronologia i dynamika konfliktu. W świetle poszczególnych wydarzeniach zaproponowano wyjaśnienia dotyczące prowadzonej polityki ówczesnych władz, dokonano deszyfrowania wydarzeń jako metajęzyka przemawiającego do tożsamości odbiorcy. Przedstawiono zabiegi jakie były dokonane przez PPR, aby zostać przyjętymi przez społeczeństwo jako «swoi». Nazwano przyczyny przegranej władz świeckich o rząd dusz, a mianowicie: a) zaostrzone potrzeby powojenne społeczeństwa związane z poczuciem bezpieczeństwa; b) nie spostrzeżenie władzy świeckiej jako «swojej» przez wielką część społeczeństwa; c) ateizm nie był najlepszym rozwiązaniem dla potrzeb zwykłego ludu; d) Kościół zgodnie z przykazaniem S. Wyszyńskiego ukierowany był na zwykły lud; e) Kościół był codziennym elementem życia jednostki, jej rozwoju i stanowienia; f) przez komunistów był stosowany metajęzyk bezradności (aresztowanie obrazu jasnogórskiego) g) objęcie przez komunistów całkowitej władzy świeckiej oznaczało brak przeciwników politycznych, na których można by zrzucić winę za klęskę.

Słowa kluczowe: walka o rząd dusz; tożsamość; my — oni; Kościół; Polak-katolik.

In the context of modern cultural wars, identity politics is becoming increasingly important, especially in countries that have been under imperial and totalitarian influence. The content of the conflict is covered with a semiotic approach to cultural and historical processes, the causes and hidden contents of the conflict between established traditions and ideologies and communist ideas and propaganda are analyzed. The objective of the article is to present the mechanisms of identity policy and its metalanguage based on individual events of the asymmetrical conflict known as the “Struggle for Souls”. We use historical methods to describe the sequence of conflict events as well as statistical data on the population of the state, identity and religious issues, and membership in the Polish Workers’ Party. The content analysis method is applied to the speeches of decision-makers, analysis of texts and propaganda films. We use the interpretation method and the event analysis method to disclose messages at the meta-language level and explain the significance of individual actions of the parties to the conflict. The article presents the chronology and dynamics of the conflict. In the context of individual events, we propose an explanation of the politics of that time, the events are decrypted as a meta-language that speaks to the recipient’s identity. We also present the measures that were carried out by the PPR to be accepted by society as “Others”. The reasons for the secular authorities’ defeat for the government of souls are given, namely: a) sharpened post-war needs of society related to the sense of security; b) failure to perceive secular power as “their own” by a large part

of society; c) atheism was not the best solution for the needs of ordinary people; d) the church according to the vision of S. Vyshinsky was aimed at ordinary people; e) the church was a daily element of human life, development, and formation; f) the communists used the meta-language of helplessness (the arrest of the image of Our Lady of Yasnagura (Luminous Mount)); g) the fullness of secular power in the hands of the Communists meant the absence of political opponents on whom the Communists could blame for the existing problems.

Key words: "Struggle for Souls", identity, We — Others, Church, Pole-Catholic.

Wstęp. Wybrany temat obejmuje rozważania intelektualne, towarzyszące polskiemu społeczeństwu od lat, a mianowicie funkcjonowanie takiej formuły tożsamościowej jak Polak-katolik. Formuła ta pojawiła się po konferencji jałtańskiej, kiedy Polska uzyskała nowe granice z mononarodowym oraz monoreligijnym społeczeństwem. Na skutek traumatycznych doświadczeń wojny ówczesne społeczeństwo miało wyolbrzymione zapotrzebowania religijne. Polityka ateizacji oraz sowietyzacji jako powojenna siła Kościoła katolickiego sprzyjały temu, aby walka o rząd dusz w konsekwencji służyła wytworzeniu klimatu społecznego, sprzyjającemu dalszym wydarzeniom związanym z ruchem Solidarności, wolnymi wyborami, etc.

Aktualność tematu dla ukraińskiego społeczeństwa łączy się z naśladowaniem pewnych scenariuszy budowy narodu za pomocą zjednoczenia religijnego, czego próbował dokonać P. Poroszenko. Jego polityka doprowadziła do klęski w postaci przegranej w wyborach oraz prezydentury W. Zełenskigo, który reprezentuje kompromisową postawę w kwestiach tożsamościowych. Niewątpliwie w przypadku Ukrainy taki rozwój sytuacji był do przewidzenia z uwagi na jej specyfikę.

W niniejszym opracowaniu poruszane są różnorodne kwestie, które były przedmiotem prac wielu autorów. Jednocześnie każdy kładł akcent na różne kwestie: S. Obirek badał kwestie tożsamości [1], B. Noszczak w swoim badaniu położył akcent na politykę władz państwowych [2], kardynał S. Wyszyński, będąc jednocześnie jednym z głównych decydentów badanych wydarzeń, przedstawił swoją wizję wydarzeń [3]. Są też prace poruszające równoległe wiele aspektów [4]. Niniejsze opracowanie jest uzupełnieniem istniejącej wiedzy oraz próbą całościowego naświetlenia najbardziej aktualnych kwestii w formie krótkiego artykułu badawczego.

Celem artykułu jest przedstawienie mechanizmów prowadzenia polityki tożsamościowej oraz jej metafizyka na podstawie poszczególnych wydarzeń asymetrycznego konfliktu, znanego jako walka o rząd dusz. Zadaniem niniejszego artykułu jest wskazanie przyczyn oraz różnych aspektów (społecznych, politycznych, psychologicznych)

przegranej komunistów w walce o rząd dusz na podstawie analizy momentu jej kulminacji, koniunktury tego okresu oraz dalszej sytuacji pokulminacyjnej.

Metody badawcze. W celu opisania ciągu wydarzeń konfliktu wykorzystane zostały metody historyczne. Wykorzystano również dane statystyczne o ludności państwa, kwestiach tożsamościowych, wyznaniowych, o członkostwie w PPR. Metoda analizy treści została zastosowana w stosunku do przemówień decydentów, analizy tekstów, w tym aktów prawa oraz propagandowej kroniki filmowej. Metoda interpretacji oraz metoda analizy wydarzeń stosowana w celu ujawnienia komunikatów na poziomie metafizyka oraz znaczenia poszczególnych działań stron konfliktu. Ponadto wykorzystane są indukcja oraz dedukcja jako narzędzia do ogólnych oraz poszczególnych rozumowań oraz wnioskowania.

Wyniki oraz omówienie. W celu analizy kulminacyjnego momentu walki o rząd dusz należy najpierw nazwać taki moment, po czym przyjąć, że zostanie on wykorzystany jako pewne *prae suppositio* dalszej pracy.

Pojęcie «rząd dusz» z jednej strony — literackie, obecne jest w «Dziadach» («Daj mi rząd dusz! [5, 83]» — czytamy u A. Mickiewicza), z drugiej strony pojęciu temu został przypisany określony sens o charakterze historycznym i społeczno-politycznym.

Polski literaturoznawca Andrzej Waśko pisze, iż «określenie «rząd dusz», pochodzące z Wielkiej Improwizacji Konrada w III części Dziadów weszło do języka potocznego i bywa stosowane w polskiej publicystyce jako idiom o powszechnie czytelnym znaczeniu. W sensie potocznym «rząd dusz» to czyjaś ideologiczna dominacja nad grupą czy przemożny wpływ jakiegoś podmiotu na opinię publiczną [6]».

Historyczna walka o rząd dusz nie ograniczała się do jednego wydarzenia. W literaturze wspomniana walka przedstawiona jest raczej jako pewien ciągły okres wydarzeń związanych z próbą powojennych władz komunistycznych mających na celu narzucić odpowiednią ideologię, zmienić system wartości Polaków oraz ich światopogląd, wyeliminować z niego wiarę w Boga, co z kolei miało niwelować wpływ kościoła katolickiego

na życie społeczno-polityczne. Propaganda takiego światopoglądu w sposób oczywisty znalazła wroga w postaci kościoła, który przeciwstawił się próbie odbierania mu wielowiekowej władzy nad ludem.

Starcie Państwo versus Kościół miało charakter ciągłej walki, która toczyła się przez lata, dlatego, iż komunistyczne władze Polski działały stosunkowo ostrożnie oraz stopniowo, wykorzystując «tatykę salami». Takie zachowanie uzasadniała tradycyjnie mocna pozycja powojennego kościoła i wsparcie, którym Kościół cieszył się u ówczesnych Polaków. W Polsce po 1945 roku mieszkało ok. 23 mln katolików, co stanowiło 97,7 % ludności [7, 35], więc z tym należało się liczyć.

Nie mniej ważnym jest kontekst powojenny związany z biedą, globtroterstwem. Wiadomo, że przeżycie czasów trudnych powoduje zaostrenia u ludzi dwóch potrzeb, na które wskazał E. Fromm, mianowicie: potrzeby systemu orientacji oraz potrzeby w czczeniu [8]. Potrzeby te są głównymi filarami, na których opiera się i tkwi władza nad prostym ludem, a w szczególności władza religijna, co stanowi jeden z argumentów, potwierdzający tezę o sile kościoła w powojennej Polsce.

Inna przyczyna wykorzystania «tatyki salami» przez władzę komunistyczną wiąże się z jeszcze jednym filarem, na którym opiera się władza — a mianowicie z tożsamością i podziałem na «my — oni». Aby spowodować przyjęcie świeckiego modelu światopoglądu przez polskie społeczeństwo należało najpierw zająć w umysłach ludzi miejsce «my», czyli spowodować taki odbiór władz partyjnych przez ludzi, aby ci uwierzyli, że to ich władza, która działa w ich interesie, etc. Dopiero po zdobyciu pozycji «my» racjonalnym było walczyć z religijnym sposobem myślenia, udowodnić, iż wiara to archaizm i przeprowadzić odpowiednią politykę ateizacji. Najpierw należało zdobyć zaufanie poprzez utożsamianie się z ludem za pomocą pewnego metaforyzmu. Ale do tego wątku powrócimy po dokonaniu ustaleń terminologicznych.

Termin «walka o rząd dusz» używany jest w odniesieniu do czasów całego okresu Polski ludowej [9], jako również w stosunku do periodu obchodów w Polsce Milenium Chrztu Polski oraz Tysiąclecia Państwa Polskiego [10]. Milenium (1966 r.) poprzedzała Wielka Nowenna, odprawiana przez dziewięć lat (1957–1966). Obchody państwowe z okazji Tysiąclecia Państwa Polskiego, ogłoszone na lata 1960–1966 uchwałą Sejmu w 1958 roku [11], też nie ograniczały się do jednego wydarzenia [12, 135–136]. Cały ten okres uważany jest za kulminację walki i przeciwstawiania się państwowych władz komunistycznych władzy raz instytucji Kościoła Polskiego.

Natomiast mówiąc o kulminacyjnym momencie, czyli o zdarzeniu, które wskazało na porażkę władz komunistycznych w walce z Kościołem, wydaje się trudno dać jednoznaczną odpowiedź, ponieważ po wydarzeniach lat 70 XX wieku, walka ta pomiędzy pozostającą przy władzy partią komunistyczną a Kościołem miała swój dalszy historyczny bieg.

Jednocześnie można odnaleźć narrację historyczną, w której profesor Jerzy Eisler nazywa jednak kluczowe wydarzenie w walce o rząd dusz i wyjaśnia pewnymi skrótami myślowymi przyczyny zwycięstwa władz kościelnych. Narracja ta brzmi następująco: «Przez całe 45 lat Polski ludowej z mniejszym lub większym naciskiem władza komunistyczna zwalczała kościół katolicki. Toczyła się raz ostra raz łagodniejsza walka polityczna o «rząd dusz» w Polsce — kto u schyłku dwudziestego wieku będzie zarządzał duszami Polaków. Przypadek sprawił, że kulminacyjny moment w relacjach kościół-państwo wypadł mniej-więcej w połowie tego czterdziestopięcioletnia w roku 1966, gdy obchodzono w Polsce zarazem «Tysiąclecie Chrztu» (to strona kościelna) i «Tysiąclecie Państwa Polskiego». Integralnym elementem kościelnych obchodów była peregrynacja po kraju, od parafii do parafii, od diecezji do diecezji kopii obrazu jasnogórskiego. W pewnym momencie władzy państwowe, partyjne dojsć miały tych podróży, pielgrzymek, którym towarzyszyły konne i motocyklowe banderie, tłumy wiernych, padające na kolana przed świętym obrazem, duchowi, dziewczynki w białych sukienkach... i jak to mówiono obraz został zaareztowany i przewieziony na Jasną Górę, a władze państwowe, władze aparatu bezpieczeństwa zabroniły wykorzystywania tej kopii. Ówczesny prymas polski Stefan Wyszyński zdecydował się na ogólnopolską pielgrzymkę ramy obrazu jasnogórskiego. Obrazu nie było, była pusta rama, przed którą ludzie padali na kolana, bo oczyma wyobraźni widzieli obraz Najjaśniejszej Pani, gdyż uważali, że ważne jest to co w sercu, w umyśle w duszy, a nie dosłownie co na tym obrazie widać. Obrazu nie było a wiara pozostała [13]».

Wskazana powyżej narracja zostanie *prae suppositio* dalszej analizy. Ponieważ w niniejszym opracowaniu dokonana będzie próba przedstawienia sytuacji w semiotycznym ujęciu, wspomniane kluczowe wydarzenie — areszt obrazu i reakcja ludzi będą analizowane jako pewien metaforyzm, który należy będzie przełożyć i wytłumaczyć.

Rozpocznijemy od tego co poprzedzało wydarzenia na Jasnej Górze, mianowicie od tych komunikatów, które były wysyłane przez przedstawicieli władzy

komunistycznej, aby zwykły Kowalski nie miał wątpliwości, iż komuniści są «swoi».

Zacznijmy od przyjscia do władzy. O wydarzeniach owych czasów pisze Marcin Bieleś [14]: «Gdy w Warszawie trwało powstanie, w Lublinie mościła się już nowa władza. Kilkanaście dni wcześniej grunt dla niej przygotowali Sowietzi, aresztując i wywożąc daleko na wschód legalne władze: wyznaczonego przez rząd RP w Londynie wojewodę Władysława Cholewę i dowódcę lubelskiego okręgu Armii Krajowej płk. Kazimierza Tumidajskiego. Teraz znani już ludności z plakatów członkowie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego nie obawiali się pojawić się w Lublinie i uczynili z miasta swoją siedzibę...» [14].

Dalej miało miejsce wydarzenie o charakterze symbolicznym, mianowicie msza z udziałem ateistów: «Dla większości wierchuszki, której członkowie zjawili się wtedy przed ołtarzem ustawionym na łąkach nad Bystrzycą, był to być może jedyny kontakt ze sprawami wiary. Kto więc zasiadł w pierwszych rzędach? Przede wszystkim zjawił się sam Bolesław Bierut. Tej postaci o ponurej sławie przedstawiać nie trzeba. Urodzony pod Lublinem i wychowany tutaj komunista, agent NKWD, najbardziej zaufany człowiek Stalina w Polsce. Wówczas oficjalnie Bierut, o którym wcześniej niewiele osób słyszało, występował jako bezpartyjny przewodniczący Krajowej Rady Narodowej, namiastki parlamentu na terenach objętych władzą PKWN...W rzeczywistości Bierut był szefem komunistycznej Polskiej Partii Robotniczej. Ale żeby zamanifestować społeczeństwu swoją «bezpartyjność», a nawet pewne przywiązanie do tradycji, zjawiał się na mszy w Święto Wojska Polskiego. Później został «lokalnym Stalinem», czyli jednocześnie szefem partii przekształconej w PZPR i państwa» [14].

Poza Bierutem przed ołtarzem pojawili się generał Armii Czerwonej Nikołaj Bułganin, oddelegowany przez Stalina w roli oficjalnego przedstawiciela ZSRR przy PKWN oraz wysocy rangą sowieccy oficerowie. W czasie nabożeństwa karnie wstawali, gdy należało, i salutowali. A była to msza odprawiona ku pamięci wielkiej wiktoryi Wojska Polskiego nad Armią Czerwoną w 1920 roku [14].

Takie symboliczne zaistnienie Bieruta w strefie publicznej, o którym według Marcina Bieleśa «wcześniej niewiele osób słyszało» [14], niewątpliwie możemy rozpatrywać jako pewien metaforyczny utożsamianie się. Wiadomość, którą wysyłał Bierut jest łatwa do odczytania dla każdego Polaka, który miał podobne doświadczenie przebywania na mszy, a więc komunikat jest prymitywny «jestem taki samy jak Ty», czyli «jesteśmy tacy sami».

Przenikliwa progresywna myśl polityczno-prawna spowodowała popularność komunistów wśród niektórych warstw społecznych. Zapowiedzią kształtowania się na nowych zasadach stosunków między państwem a Kościołem i związkami wyznaniowymi w Polsce — poza wcześniejszymi deklaracjami PPR na ten temat był Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 roku — pierwszy fundamentalny akt prawno-ustrojowy władzy ludowej w Polsce, w którym określono ogólne ramy polityki wyznaniowej. Zawarty w Manifestie PKWN program demokratyzacji życia społecznego, a głównie zrównanie w prawach wszystkich obywateli m.in. bez względu na religię, był konsekwencją ideowych założeń przyjętych przez PPK [15].

Wspomniany dokument, sformułowany przez klasyków marksizmu-leninizmu, deklarował ideę budowy społeczeństwa socjalistycznego ponad podziałami natury światopoglądowej uwzględniające prymat jedności wszystkich obywateli [15]. Miał on naturę populistyczną, ponieważ powoływał się na wartości świeckie, racjonalne, niearchaiczne, religijne.

Zbigniew Stachowski wskazuje, iż Kościół od momentu zaistnienia państwa ludowego opowiedział się przeciwko dyktaturze proletariatu i władzy ludowej przeciwko rozdziałowi Kościoła od państwa i urzeczywistnianiu demokratycznych zasad wolności sumienia i wyznania, wyraźnie optując za modelem ustroju państwa, który gwarantowałby realizację chrześcijańskiej wizji społeczeństwa. Nie zaakceptował Kościół przeto ani dekretu PKWN z grudnia 1944 roku wprowadzającego rozdział Kościoła od państwa — zniesiono m.in. przysięgę religijną, rubrykę wyznaniową w dokumentach urzędowych oraz ustanowiono równouprawnienie wszystkich wyznań — ani dekretu z 25 września 1945 r. o świeckim prawie małżeńskim [15, 4–5].

Stosunki państwo-kościół w Polsce po 1945 roku były zawsze pochodną poczucia siły władzy komunistycznej. Przywódcy PZPR inicjowali bardziej tolerancyjną politykę wobec Kościoła w wyniku kolejnych kryzysów. Dla biskupów natomiast lepsze stosunki z władzami były konsekwencją nie tyle zmiany w postępowaniu samego Kościoła, co objawem względnej słabości władz. Obie zaś strony, sędzić można, kierowały się przekonaniem, że może być znacznie gorzej, że protesty społeczne wywołać mogą masowe represje, a nawet interwencję zbrojną ZSRR, co zburzyłoby chwiejny status quo. Nie leżało to w interesie ani władz komunistycznych, ani Kościoła [16].

Warto podkreślić, iż komuniści w pierwszy latach władzy uzyskali spore poparcie społeczne. Liczba członków PPR poczynając od roku 1944 wzrasta corocznie — od około 20 tysięcy członków partii w lipcu 1944 [17], do ponad 1 mln członków w końcu 1948 roku, gdy to rozwiązano partię [18]. Liczba członków partii razem z jej popularnością w 1944 roku spowodowana była nie tyle propagandą oraz utożsamianiem się z ludem, ile z powodu przeprowadzonej reformy rolnej na terenach wyzwolonych spod niemieckiej okupacji, która spowodowała dołączenie do członków partii ludu ze wsi [19].

Jednocześnie w kwestiach zaufania ludu PPR, funkcjonariusze partyjni mieli pewne obawy, ze względu na walki z podziemiem oraz politykę Moskwy wobec ziem wschodnich. Z tego powodu Władysław Gomułka mówił na plenum KC PPR w maju 1945 r.: «przeciętny Polak wychodzi z założenia, że Rosja zabrała Polsce pokątną część ziem... Błędy jakie popełniały organa sowieckie w stosunku do Polaków (wywózki), wpłynęły też na kształtowanie się opinii... Agitacja reakcji o sowietyzacji Polski wierci głęboko duszę Polski, wierci pokątną część narodu, wierci dusze naszych sojuszników z koalicji... Przy tych nastrojach grozi nam niebezpieczeństwo, że może przyjąć się zarzut o agenturze sowieckiej, że może nastąpić izolacja. Masy winny nas uważać za polską partię, niech nas atakują jako polskich komunistów, a nie jako agenturę [17, 124–131]».

To ostatecznie zdanie wypowiedzi Gomułki odzwierciedla uświadomienie ważności utrzymania pozycji «swoich» w umyśle ludu jako koniecznego warunku dla utrzymania władzy. W latach powojennych władzy komunistycznej świetnie udawało podtrzymywać narracje «oni», wyznaczając jako «ich», «obcych» czyli «wrogów» Niemców. W filmach propagandowej kroniki [20] słyszymy o Niemcach, którzy wzniesli pomnik wskazujący na to, iż mimo Grunwaldu zwycięstwo pozostało przy nich, zanim kluczowe zdania o «bratnich republikach słowiańszczyzny i Litwy», «walce słowiańszczyzny z niemieckim najeźdźcą», «marmurowy pomnik jedności słowiańskiej», «pogrom i sens tragedii, jaką przeżyła kultura polska w okresie niemieckiej okupacji», etc. Natomiast podziałowi społeczeństwa służyła też postawa Kościoła wobec władz, która po skończeniu okresu internowania Prymasa Wyszyńskiego w 1956 roku nasiliła się w przeciwstawianiu się metajęzykowi kulminacyjnego momentu walki o rząd dusz.

Filip Musiał dokonał periodyzacji okresów istnienia kościoła w PRL. Według wspomnianego badacza lata 1944–1956 to okres realizmu przetrwania, kiedy rząd komunistyczny

koncentrował się na likwidacji opozycji politycznej i podziemia zbrojnego, kościół katolicki pozostawał poza głównym nurtem działań resortu bezpieczeństwa [21]. Następny period według F. Musiał: 1956–1970 — to realizm oporu. Uwięziony prymas zdecydowanie trwał przy swych przekonaniach, jego elastyczność i skłonność do ustępstw skończyła się z chwilą wydania przez państwo Dekretu. Jak sam twierdził — Kościół (...) rozmawiał z każdym państwem, które chciało z nim rozmawiać, władza komunistyczna dała jednak do zrozumienia, że ma zamiar nie tyle rozmawiać, co raczej narzucać warunki. Na monolog natomiast, prymas zgodzić się nie chciał i nie mógł. Odrzucał myśl o swoim uwolnieniu, jeśli nie oznaczałoby to zarazem rewizji stosunku państwa do Kościoła — gdybym miał nadzieję odzyskania wolności za cenę najdrobniejszego upokorzenia Kościoła wybrałbym dozgonną niewolę — pisał prymas [21].

Wydarzenia poznańskiego czerwca 1956 roku dają możliwość wnioskować o tym, iż objęcie przez komunistów całkowitej władzy świeckiej w państwie miała zarówno zalety jak i wady. Główną wadą był brak przeciwników politycznych, na których można by zrzucić winę za klęskę.

Okres po interwencji prymasa Wyszyńskiego i powrót do władzy Gomułki najpierw charakteryzował się «odkręceniem śrub», «odwilżą» i liberalizacją, co zmieniło się okresem oporu na poziomie narracji i symboli okresu trwania uroczystości Milenium chrztu Polski.

Jak wskazuje Filip Musiał «stworzenie złudzenia liberalizacji polityki wyznaniowej zastosowane przez Gomułkę, było później stałym elementem kampanii zdobywania popularności i uwiarygadniania się przed kolejnymi władzami PZPR» [21].

Teza F. Musiała daje możliwość pokazania sedno sytuacji w kwestii podziału na «my — oni». Chociaż na początku władze komunistyczne miały powodzenie w kwestii uzyskania pozycji «swoich» w umysłach Polaków, późniejsza sytuacja pokazała, iż dla większości silniejszą była więź z instytucją Kościoła. Należy wskazać, iż częściowo zasługa ta należy bezpośrednio do Wyszyńskiego, który uważał, że Kościół powinien być zorientowany na zwykły ludu oraz przeprowadzał odpowiednią działalność, z akcentacją właśnie na kościół ludowy.

Taka akcentacja niewątpliwie była jedną z podstawowych przyczyn utrzymania władzy Kościoła nad ludem. Przecież Kościół, uroczystości kościelne będące elementem kształtowania się dziecka od momentu urodzenia, towarzyszyły człowiekowi jako stały element życia: Kościół był ośrodkiem spotkań, odbycie mszy — codzienną praktyką życiową.

Ze względu na to, że kościół był popierany przez większą ilość zwolenników niż państwo (władze

komunistyczne), możemy zakładać, że tożsamość «Polaka-katolik» była silniejsza niż tożsamość sowiecka. Związane to oczywiście było z dłuższą i głębszą ingerencją Kościoła w życie jednostki. Machiavelli w swoim słynnym dziele «Książę» pisał o księstwach kościelnych, iż książęta w takich państwach «mają poddanych, lecz nimi nie rządzą... poddani zaś — wszak nie rządzani — ani woli nie mają, ani ochoty, ni siły, by się oderwać» [22]. Właśnie to stało się z komunistami, którzy zdobyli władzę świecką, ale ponieśli klęskę w zdobyciu władzy duchowej.

Można sugerować, że ważną przyczyną oporu wobec władzy było doświadczenie rozbiorów Polski — które wykształciło taki sposób rozumowania ludu, przy którym władza postrzegana była w kategoriach swoja lub zaborcza.

Masowy udział ludu w wydarzeniach «Tysiąclecia Chrztu» i to w czasie konkurencyjnych obchodów «Tysiąclecia Państwa polskiego» demonstrował świeckim władzom ich względną słabość. Próbuąc oderwać lud od udziału w wydarzeniach poświęconych Tysiącleciu Chrztu władze stosowały różne metody — na przykład w czasie uroczystości kościelnych pokazywały najciekawsze kino, organizowano nawet bezpłatne wejście do kin na światowe premiery. To wszystko to język bezradności, język przegranego, który za wszelką cenę stara się utrzymać to co albo już stracił, albo nigdy nie posiadał.

W takim kontekście sytuacja z aresztem kopii obrazu jasnogórskiego to kwintesencja uświadomienia truizmu zwerbalizowanego w cytacie z dzieła Machiavellego. Komunistom Polskim nie udało się wykorzystać «opium dla ludu». Gest z arszeniem obrazu — próba odebrania totemu, która się nie powiodła ze względu na doświadczenie chrześcijaństwa, nabyte w trakcie podbijania nowych zwolenników. Chrześcijaństwo jako konstrukt opierający się na idei wiary, zakłada iż znajduje się ona w sercu człowieka. Takie rozwiązanie, to formuła, która pozwala chrześcijaństwu przetrwać nawet wtedy, kiedy materialne nośniki religii zostają zniszczone, bądź niedostępne.

Komuniści postępowali jako kolonizatorzy, ale chrześcijańska idea zwyciężyła. Czy miała ona szansę na klęskę? — Owszem, w dłuższej perspektywie w przypadku istotnego polepszenia życia ludu, propagandy skierowanej na kształtowanie «człowieka pozytywizmu», ale nawet z powodu innych scenariuszy. Jak kiedyś misjonarze narzucali prymitywnym pogańskim plemionom chrześcijaństwo, zamieniając ich idolków na inne, komuniści też próbowali narzucić pewien światopogląd, jednak Kościół miał już to przepracowane — wiara jako idea

niezmaterializowana zwyciężyła materializm i duchową pustkę, proponowaną przez komunistów. W przypadku kolonizatorów i prymitywnych plemion zniszczeniem totemów można było zniszczyć wiarę, w przypadku chrześcijaństwa ten algorytm w walce o rząd dusz nie zadziałał.

Podstawowe potrzeby człowieka, od których się zaczynała się ta analiza, powinny być zadawalające. Potrzeba tożsamości [23], potrzeba systemu orientacji oraz potrzeby w czczeniu — to są filary walki o rząd dusz. Chrześcijaństwo w postaci Kościoła Polskiego przeciwstawione były wulgaryzacji Hegla w postaci marksizmu-leninizmu, wprowadzanego przez polityków PRL. Zwycięzca tej walki tak samo narzuca swój światopogląd, jak to robili komuniści. Oprócz wspomnianych powyżej przyczyn klęski komunistycznego systemu w walce o rząd dusz, wskazać można jeszcze jedną przyczynę — wiek światopoglądowych systemów: komunizm — stosunkowa nowa ideologia, rzucająca wyzwanie kształtowanemu przez wieki chrześcijaństwu, co skończyło się przegraną.

Wnioski. Podsumowując wnioskujemy, iż walka o rząd dusz może być typologizowana jako konflikt: a) asymetryczny, b) tożsamościowy. Dynamika konfliktu uwarunkowana była taktyką oraz strategią, którą narzucała silniejsza strona (strona mająca legalny mechanizm przymusu) — PPR.

Przegranie władzy świeckiej w tym konflikcie obyło się ze względu na to że: a) społeczeństwo powojenne miało zwiększone potrzeby związane z poczuciem bezpieczeństwa, zwłaszcza takie jak: potrzeba tożsamości, systemu orientacji, czczenia; b) doświadczenie rozbiorów Polski wykształciło taki sposób rozumowania ludu, przy którym władza postrzegana była w kategoriach swoja lub zaborcza, w tym kontekście władza świecka nie była postrzegana jako swoja przez wielką część społeczeństwa; c) ateizm promowany przez władze partyjne często był nieznośny dla wielu prostych ludzi; d) zasługą S. Wyszyńskiego była akcentacja na kościół ludowy; e) uroczystości kościelne były elementem kształtowania się osoby, uczestnictwo we mszy — codzienną praktyką życiową, dlatego procesy kształtowania tożsamości dla wielu były nierozdzielnie związane z kościołem; f) przez komunistów był stosowany metajęzyk bezradności w postaci gestów, wskazujący raczej na uznanie siły Kościoła (aresztowanie obrazu jasnogórskiego); g) objęcie przez komunistów całkowitej władzy świeckiej oznaczało brak przeciwników politycznych, na których można by zrzucić winę za klęskę.

Podziękowanie. Chciałbym serdecznie podziękować osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej pracy oraz jej publikacji.

Bibliografia

1. Obirek S. Polak katolik? Wydawnictwo CIS. 2015.
2. Noszczak B. Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956. Instytut Pamięci Narodowej. 2008.
3. Wyszyński S. Cena wolności. Soli Deo. 1994.
4. Szczepański J. Polskie losy. Polska Oficyna Wydawnicza «BGW». 1993.
5. Mickiewicz A. Dziady, Wolne lektury. URL: <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/dziady.pdf> (Last accessed 13.05.2017).
6. Waśko A. «Rząd dusz». Pisarz jako przywódca i reprezentant narodu. URL: <http://www.omp.org.pl/arttykul.php?artykul=187> (Last accessed 13.05.2017).
7. Żurek J. Ruch księży patriotów w województwie katowickim 1949–1956. Warszawa-Katowice. 2009.
8. Fromm E. The sane society. 1955.
9. Kowalczyk K. W walce o rząd dusz: polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. 2003.
10. Millennium polskie: walka o rząd dusz / red. Cyprian Wilanowski. Instytut Wydawniczy Pax. 2002.
11. Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (M. P. z 1958 r. Nr 16, poz. 98). URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP19580160098> (Last accessed 15.05.2017).
12. Polska: zarys encyklopedyczny / Włodzimierz Kryszewski (red. prowadzący). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1974.
13. 50 rocznica Milenium chrztu Polski, Kościół katolicki w PRL. URL: <http://dzieje.pl/aktualnosci/50-rocznica-milenium-chrztu-polski>. (Last accessed 20.05.2017).
14. Bielez M. Jedyna taka msza Polski Ludowej: Bierut, członkowie PKWN, sowieccy oficerowie. URL: http://wyborcza.pl/1,76842,14441533,Jedyna_taka_msza_Polski_Ludowej__Bierut__czlonkowie.html. (Last accessed 20.05.2017).
15. Stosunki państwo-kościół w latach 1944–1987 : wybór materiałów źródłowych / wyboru dokonał: Zbigniew Stachowski. Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego. 1988.
16. Tajne dokumenty Państwo. Kościół: 1980–1989. Aneks. 1993.
17. Kersten K. Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948. Kantor Wydawniczy SAWW. 1990.
18. Łatyński M. Nie paść na kolana. Szkice o opozycji lat czterdziestych. Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum. 2002.
19. Szumiło M. Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce. Instytut Pamięci Narodowej. 2014.
20. Polska Kronika Filmowa 20–1945 Uroczystości na polu grunwaldzkim z udziałem Bieruta. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NTXuB2PEA4E> (Last accessed 09.07.2017).
21. Musiał F. Realizm Kościoła katolickiego w czasach PRL-u. URL: <http://www.omp.org.pl/arttykul.php?artykul=164> (Last accessed 26.07.2017).
22. Machiavelli N. Książę. Wydawnictwo Helion. 2011.
23. Fromm E. The Dogma of Christ: And Other Essays on Religion, Psychology and Culture. Routledge. 2004.

References

1. Obirek, S. (2015). Polak katolik? [Catholic Pole?]. CIS [in Polish].
2. Noszczak, B. (2008). Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956 [State Policy towards the Roman Catholic Church in Poland during the Internment of Primate Stefan Wyszyński 1953–1956]. Institute of National Remembrance [in Polish].
3. Wyszyński, S. (1994). Cena wolności [The Price of Freedom]. Soli Deo [in Polish].
4. Szczepański, J. (1993). Polskie losy [Polish Fate]. Polish Publishing House "BGW" [in Polish].
5. Mickiewicz, A. Dziady, Wolne lektury [Forefathers' Eve] [in Polish]. <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/dziady.pdf>
6. Waśko, A. «Rząd dusz». Pisarz jako przywódca i reprezentant narodu [“A Row of Souls”. Writer as the Leader and Representative of the Nation” [in Polish]. <http://www.omp.org.pl/arttykul.php?artykul=187>
7. Żurek, J. Ruch księży patriotów w województwie katowickim 1949–1956 [Movement of Patriot Priests in Katowice Voivodship 1949–1956]. Warszawa-Katowice [in Polish].
8. Fromm, E. (1955). The Sane Society”. Rinehart [in English].
9. Kowalczyk, K. (2003). W walce o rząd dusz: polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956 [In the Fight for the Government of Souls: the policy of state authorities towards the Catholic Church in Western Pomerania in 1945–1956”, University of Szczecin Scientific Publishing House [in Polish].
10. Wilanowski, C. (2002) “Polish Millennium: fight for the government of souls”. Pax Publishing Institute. [in Polish].
11. Resolution of the Sejm of the Polish People’s Republic of February 25, 1958 regarding the celebration of the Millennium of the Polish State (M.P. z 1958 r. Nr 16, poz. 98). [in Polish]. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP19580160098>
12. Kryszewski, W. (1974). “Poland: an encyclopedic outline”, National Scientific Publishing House. [in Polish].
13. 50th Anniversary of the Millennium of Baptism of Poland, Catholic Church in the People’s Republic of Poland. [in Polish]. <http://dzieje.pl/aktualnosci/50-rocznica-milenium-chrztu-polski>
14. Bielez, M. The Only Such Mass of Polish People’s Republic: Bierut, members of the Polish National Liberation Committee, Soviet officers. [in Polish]. http://wyborcza.pl/1,76842,14441533,Jedyna_taka_msza_Polski_Ludowej__Bierut__czlonkowie.html
15. Stachowski, Z. (1988). “Church-State Relations in 1944–1987: selection of source materials”. Military Political Academy F. Dzerzhinsky [in Polish].
16. “Secret Documents State — Church: 1980–1989”. (1993). Aneks [in Polish].

17. Kersten, K. (1990). "Birth of the Power System. Poland 1943–1948". SAWW [in Polish].
18. Latynski, M. (2002). "Don't Get on Your Knees. Sketches about the 1940s opposition". Ossolineum Society of Friends [in Polish].
19. Szumilo, M. (2014). "Roman Zambrowski 1909–1977. A Study of the History of the Communist Elite in Poland". Institute of National Remembrance [in Polish].
20. Polish Film Chronicle 20–1945 "Festivities in the Grunwald Field with the Participation of Bierut". [in Polish]. <https://www.youtube.com/watch?v=NTxuB2PEA4E>
21. Musiał, F. The Realism of the Catholic Church during the Polish People's Republic. [in Polish]. <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=164>
22. Machiavelli, N. (2011). "The Prince". Wydawnictwo Helion [in Polish].
23. Fromm, E. (2004). "The Dogma of Christ: And Other Essays on Religion". Routledge [in Polish].
- Подано до редакції: 01.12.2019 р.
Прийнято до друку: 26.12.2019 р.

Іванов Д. В., інформаційний аналітик-міжнародник, доцент кафедри міжнародних відносин Українсько-Польського ЗВО «Центрально-Європейський університет» (Київ, Україна), кандидат юридичних наук

КУЛЬМИНАЦІЙНИЙ МОМЕНТ БОРТЬБИ ЗА «ПРАВЛІННЯ ДУШАМИ». СЕМІОТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ПИТАНЬ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПОДІЛУ НА «МИ — ВОНИ»

У статті представлено механізм здійснення політики ідентичності та її метамову на основі аналізу подій асиметричного конфлікту, історично відомого як боротьба за «правління душами».

В умовах сучасних культурних війн політика ідентичності набуває все більшого значення особливо в країнах, які зазнали імперського і тоталітарного впливу. Сутність конфлікту висвітлено за допомогою семіотичного підходу до культурно-історичних процесів, проаналізовано його причини і приховані змісти між усталеними традиціями й ідеологіями та комуністичними ідеями і пропагандою.

У ході дослідження застосовано історичні методи для опису хронології подій конфлікту. Використано статистичні дані про населення, його етнічний та релігійний склад, а також членство в Польській робітничій партії. Метод контент-аналізу застосовано щодо виступів дійових осіб, вивчення текстів та пропагандистських фільмів. Для розкриття повідомлень на рівні метамови, пояснення значущості окремих дій сторін конфлікту використано методи інтерпретації та івент-аналізу. У статті представлено хронологію та динаміку конфлікту. Базуючись на окремих подіях, були запропоновані пояснення реалізації відповідної політики тодішньою владою. Аналізовані події були розшифровані на рівні метамови, скерованої на ідентичність адресата. Представлено заходи, які здійснювалися Польською робітничою партією, щоб суспільство сприймало її як «свою». Названо причини поразки світської влади у боротьбі за «правління душами», а саме: а) загострені післявоєнні потреби суспільства, пов'язані з почуттям безпеки; б) несприйняття більшістю світської влади як «свої»; в) атеїзм не був найкращим рішенням для потреб простих людей; г) костел, за задумом С. Вишинського, був скерований на простих людей; ґ) костел був щоденним елементом життя, розвитку та становлення індивіда; д) комуністи залишали неоднозначні докази, що вказувала на їхню безпорадність (арешт ікони Богоматері Ясногурської); е) повнота світської влади в руках комуністів означала відсутність політичних опонентів, на яких можна було б перекинути вину за існуючі проблеми.

Ключові слова: конфлікт за «правління душами», ідентичність, ми — вони, костел, поляк-католик.

Іванов Д. В., информационный аналитик-международник, доцент кафедры международных отношений Украинско-Польского ВУЗа «Центрально-Европейский Университет» (Киев, Украина), кандидат юридических наук

КУЛЬМИНАЦИОННЫЙ МОМЕНТ БОРЬБЫ ЗА «ПРАВЛЕНИЕ ДУШАМИ». СЕМИОТИЧЕСКАЯ ПЕРСПЕКТИВА ВОПРОСОВ ИДЕНТИЧНОСТИ И РАЗДЕЛА НА «МЫ — ОНИ»

В статье представлен механизм осуществления политики идентичности и ее метаязык на основе анализа событий асимметричного конфликта, исторически известного как борьба за «правление душами».

В условиях современных культурных войн политика идентичности приобретает все большее значение, особенно в тех странах, которые подверглись имперскому и тоталитарному влиянию. Сущность конфлик-

та освещена с помощью семиотического подхода к культурно-историческим процессам, проанализированы его причины и скрытые смыслы между устоявшимися традициями и идеологиями и коммунистическими идеями и пропагандой.

В ходе исследования были применены исторические методы для описания хронологии событий конфликта. Использованы статистические данные о населении, его этническом и религиозном составе, а также членах Польской рабочей партии. Метод контент-анализа применен по отношению к выступлениям действующих лиц, анализу текстов и пропагандистских фильмов. Для раскрытия сообщений на уровне метаязыка, объяснения значимости отдельных действий сторон конфликта использованы методы интерпретации и ивент-анализа. В статье представлено хронологию и динамику конфликта. Основываясь на отдельных событиях, были предложены объяснения реализации соответствующей политики тогдашней властью. Рассматриваемые события были расшифрованы на уровне метаязыка, направленного к идентичности адресата. Представлены мероприятия, которые осуществлялись Польской рабочей партией, чтобы общество воспринимало ее как «свою». Названы причины поражения светской власти в борьбе за «правление душами», а именно: а) заостренные послевоенные потребности общества, связанные с чувством безопасности; б) неприятие большинством светской власти как «своей»; в) атеизм не был лучшим решением для нужд простых людей; г) костел, по замыслу С. Вышинского, был направлен на простых людей; д) костел был ежедневным элементом жизни, развития и становления индивида; е) коммунисты оставляли неоднозначные доказательства, указывающие на их беспомощность (арест иконы Богоматери Ясногурской); ё) полнота светской власти в руках коммунистов означала отсутствие политических оппонентов, на которых можно было бы сбросить вину за существующие проблемы.

Ключевые слова: борьба за «правление душами», идентичность, мы — они, костел, поляк-католик.